

Paweł Brudzyński

STRONA CZASOWNIKA W JĘZYKACH BAŁTYCKICH W XVII WIEKU NA PODSTAWIE TEKSTÓW CHYLIŃSKIEGO I GLÜCKA

STRESZCZENIE

Celem niniejszej dysertacji jest analiza kategorii strony w językach staro bałtyckich na podstawie przekładów Biblii na język litewski Samuela Bogusława Chylińskiego (1631-1668) oraz na język łotewski Johanna Ernsta Glücka (1652-1705). Kategoria strony, zarówno w świetle typologii lingwistycznej, jak i gramatyki języków bałtyckich, jest współcześnie przedmiotem zainteresowania i licznych badań. Strona czasownika w językach bałtyckich z synchronicznego punktu widzenia jest już dobrze opisana, ale aspekt diachroniczny wciąż pozostawia pole do badań. Wspomniane przekłady Biblii zostały wybrane na teksty źródłowe, ponieważ jako teksty równoległe są łatwe do porównania, a ze względu na objętość i czas powstania stanowią dobry materiał badawczy. Głównym celem niniejszej rozprawy jest opisanie systemu strony w XVII-wiecznych litewskim i łotewskim oraz prześledzenie zachodzących w obrębie domeny strony procesów gramatyzacyjnych i leksykalizacyjnych, poświadczonych przez wiele faktów językowych potwierdzonych w tłumaczeniach.

Rozprawa składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów, zakończenia i aneksu. Rozdział pierwszy stanowi syntezę wiedzy z zakresu typologii lingwistycznej dotyczącej kategorii strony. Strona, inaczej zwana diatezą, w niniejszej pracy jest rozumiana szeroko jako zespół konstrukcji wpływających na strukturę walencyjną zdania poprzez zmniejszenie, zwiększenie lub reorganizację struktury morfosyntaktycznej zdania. Rozdział drugi opisuje kategorię strony we współczesnym języku litewskim i łotewskim. Rozdział trzeci traktuje o metodologii przyjętej w rozprawie. Na podstawie analizowanych przekładów Biblii utworzono dwa oddzielne korpusy, które następnie posłużyły do wyekscerpowania danych. Rozdział czwarty zajmuje się stroną bierną. W rozdziale podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy istnieje różnica w zastosowaniu poszczególnych czasowników posiłkowych i form imiesłowu biernego. Rozprawa opisuje niezauważany dotąd problem relacji formy czasownika posiłkowego i imiesłowu, który może odzwierciedlać pewien etap kształtowania się współczesnego passivum. Rozdział piąty opisuje problematykę causativum. Jednym z pytań, na które próbuje odpowiedzieć praca, jest to, czy kauzatywizacja morfologiczna w rozumieniu niniejszej pracy w XVII wieku wciąż była produktywna. W rozdziale opisano

dystrybucję kauzatywów derywowanych z poszczególnych typów podstaw leksykalnych w oparciu o zastosowany sufiks. Ponadto opisano różne modele walencyjne kauzatywizacji, z naciskiem na derywaty od czasowników przechodnich. Rozdział szósty poświęcony jest kategorii medium. We współczesnych językach bałtyckich zwrotność i medium są wyraźnie rozdzielone. W rozdziale podjęto próbę ustalenia czy oddzielenie się refleksywności od medium w XVII wieku zostało ostatecznie zakończone. Podjęto próbę wykazania, co mogło być przyczyną tego rozdziału i jakie konsekwencje semantyczne i syntaktyczne mogło to za sobą nieść.

Porównując badane teksty z językami współczesnymi, można zauważyć szereg podobieństw w obrębie domeny strony, takich jak: strona bierna oparta na imiesłowach biernych w połączeniu z czasownikiem posiłkowym, czy kauzatywa morfologiczne tworzone za pomocą sufiksów *-(d)in-*, *-(d)y-* dla języka litewskiego oraz *-(d)ī-*, *-(d)in-* i *-(d)ē-* dla języka łotewskiego. Jednakże poza tymi podobieństwami istnieje szereg cech archaicznych, takich jak: różnica w liczbie czasowników posiłkowych używanych w konstrukcjach biernych języka łotewskiego, różnica w sposobie wyrażenia agensa w stronie biernej, pojawianie się medium w znaczeniu bezosobowym w przekładzie Chylińskiego oraz ślady gramatyzacji strony. Każde ze zjawisk omawianych w pracy stanowi etap przejściowy w procesie stabilizacji strony w językach bałtyckich. W przypadku strony biernej, mimo że w klasycznych gramatykach języka litewskiego *t*-imiesłów, na bazie którego budowana jest strona bierna, nazywany jest imiesłowem biernym czasu przeszłego, to preferowaną przez niego formą czasownika posiłkowego w analizowanym tekście jest czas teraźniejszy. Zjawisko to może wskazywać na fakt, że w XVII wieku formy czasownika posiłkowego w czasie teraźniejszym w połączeniu z *t*-imiesłowem mogły być niejednoznacznie interpretowane jako strona bierna rezultatywna lub strona bierna akcjonalna o znaczeniu czasu przeszłego/perfektu, która współcześnie odpowiada konstrukcji z czasownikiem posiłkowym w czasie przeszłym. Strona bierna oparta na imiesłowach wywodzi się z konstrukcji rezultatywnych i zakłada reanalizę konstrukcji biernej z czasownikiem posiłkowym w czasie teraźniejszym. Na pierwszym etapie konstrukcje pasywne z czasownikiem posiłkowym w czasie teraźniejszym opisują wynik zdarzenia implikujący poprzedzającą czynność. Na drugim etapie konstrukcja staje się niejednoznaczna i może mieć dwie możliwe interpretacje – zarówno rezultatywną, jak i akcjonalną. Aby ta dwuznaczność się pojawiła, do systemu musiała być wprowadzona konstrukcja konkurująca z czasownikiem posiłkowym w czasie przeszłym, czego ślady odnaleźć już można w tekście Chylińskiego.

Kauzatywa w badanych tekstach najczęściej buowana są na bazie rzeczowników lub czasowników nieprzechodnych, dlatego kauzatywizacja oparta na czasownikach przechodnich jest szczególnie interesująca. W analizowanych tekstach kanoniczna kauzatywizacja związana jest głównie z czasownikami spożywania. Inną wyróżniającą się klasą są tzw. kuratywa – są to kauzatywa, które dodają kauzatora, ale usuwają kauzata ze struktury składniowej. Bardzo rzadkie we współczesnym litewskim, w badanym tekście pojawiają się czasem obok podtypu, który zamiast kauzata, ze struktury składniowej usuwa kauzatora, czyli opisuje zdarzenie wykonane na zlecenie innej osoby. Porównując konstrukcję z przykładami z różnych okresów, można utworzyć obraz powolnego zaniku konstrukcji i proces leksykalizacji niektórych kuratywów, które współcześnie uzyskały nowe, wyspecjalizowane znaczenie.

Ostatnią z analizowanych kategorii jest medium. We współczesnych językach bałtyckich dokonał się rozdział między kanoniczną zwrotnością wyrażaną za pomocą składniowo i fonetycznie ciężkiego wykładnika, a medium wyrażanym za pomocą lekkiego wykładnika sufiksального. W XVII wieku całkowite oddzielenie się medium i zwrotności nadal się nie dokonało, a obydwie kategorie wciąż się przeplatały, wskazując na ich pierwotny związek. Świadczyć o tym mogą m.in. obecność podwójnych wykładników zwrotności (zaimek zwrotny w połączeniu z wykładnikiem zwrotności przy czasowniku) szczególnie często zauważalnych w tekście Glücka, oraz obecność konstrukcji permisywnych, w obrębie których dostrzegalna jest niestabilność związaną z pozycją wykładnika zwrotności. Ten i inne procesy mogą sugerować, że ostateczne rozdzielenie medium i zwrotności w językach bałtyckich i ich dialektach mogło nastąpić na różnych etapach rozwoju i w różnym stopniu.

Oprócz ogólnego zarysu ewolucji rozpatrywanych kategorii, rozprawa stanowi wnikliwą analizę filologiczną ze szczegółowymi danymi dotyczącymi takich zagadnień, jak dystrybucja: czasowników posiłkowych w stronie biernej, sufiksów kauzatywnych czy pozycji sufiksu zwrotnego w konstrukcjach permisywnych. Praca zawiera również dogłębną analizę semantyczną parametrów związanych z kategorią. Analiza zjawisk z domeny strony zaprezentowana w dysertacji daje wiarygodny obraz kategorii w XVII wieku, ale jest także świadectwem procesów gramatyzacyjnych, które zachodziły w językach bałtyckich. Praca ta jako pierwsza podnosi szereg istotnych kwestii wskazujących na przebieg tego procesu i proponuje nowe spojrzenie na genezę zjawisk w obrębie domeny strony.